

вызначаецца сінтаксічная роля і самае важнае – дзеці вучацца самастойна здабываць інфармацыю, працаваць з даведачнай літаратурай.

Лічу, што выкарыстанне даследча-пошукавых прыёмаў і метадаў навучання дапамагае выхоўваць па-сапраўднаму адукаваных, зацікаўленых людзей, здольных самастойна прымаць рашэнні і супрацоўнічаць.

З практыкі бачу, што дзецям падабаюцца такія ўрокі. Яны адзначаюць, што паступова з'яўляецца ўпэўненасць у сабе, адступае нерашучасць. Спачатку некаторым вучням непрывычна тое, што ім даводзіцца гаварыць, выказаць сваё меркаванне, абавязкова адказаць па тэме ўрока, прэзентаваць уласныя напрацоўкі або працу сваёй групы. Яны разумеюць, што гэта вельмі адказна, бо твая падрыхтоўка непасрэдна ўплывае на ацэнку работы ўсёй групы. Таму ўсе зацікаўлены ў найлепшым выніку.

Літаратура

1. Сергеева, М.Г. Наука и образование в современном мире / М.Г. Сергеева // Развитие исследовательской деятельности учащихся: методический сборник / сост. и ред. А.С.Обухов. – М.: Народное образование, 2001. – 33 с.

2. Толстой, Л.Н. Педагогические сочинения / Л.Н. Толстой; сост. Н.В. Вейкшан (Кудрявая). – М.: Педагогика, 1989. – 544 с.

3. Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій на ўроках беларускай мовы і літаратуры / В.У. Бухавец [і інш.]; пад агул.рэд.С.І. Цыбульскай. – Мінск: «Сэр-Вит», 2006. – 208 с. – (Майстэрня настаўніка)

А.А. Кірдун (Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт)

ПРАКТЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ВЫВУЧЭННЯ ТЭРМІНАЛОГІІ Ў МЕЖАХ КУРСА “БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)”

Ключавыя словы: прафесійная лексіка, тэрмін, тэрміналогія, дэфініцыя, навучанне, практычныя заданні.

Вывучэнне навукавай тэрміналогіі з'яўляецца абавязковым складнікам курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”. Звычайна ў дапаможніках па гэтай дысцыпліне ў тэрэтычнай частцы ўвага студэнтаў звяртаецца на неабходнасць размежавання такіх паняццяў, як “тэрмін”, “номен”, “прафесіяналізм”, “тэрміналогія” і даюцца іх азначэнні; адзначаюцца такія асаблівасці тэрмінаў, як наяўнасць дэфініцыі, адназначнасць, адсутнасць сінонімаў і варыянтаў, адсутнасць эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі і вобразнасці; апісваюцца структурныя тыпы тэрміналагічных назваў, у тым ліку тэрміны-словы, якія падзяляюцца на невытворныя і вытворныя (простыя, складаныя, абрэвіятуры), тэрміны-словазлучэнні, якія могуць мець розныя граматычныя мадэлі; вылучаюцца і апісваюцца спосабы тэрмінаўтварэння;

прыводзіцца класіфікацыя тэрмінаў паводле паходжання; асвятляецца гісторыя беларускай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі [2, с. 3–18; 4, с. 18–27; 5, с. 34–44]. Для замацавання тэарэтычнага матэрыялу ў дапаможніках прапаноўваецца шэраг практычных заданняў: растлумачыць значэнне тэрмінаў; падабраць да прыведзеных тэрмінаў антанімічныя (сінанімічныя, аманімічныя); вызначыць тып тэрмінаў (тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні, тэрміны-сімвалы); падабраць тэрміны пэўных граматычных мадэлей; выбраць з групы прыведзеных моўных адзінак тэрміны і вызначыць спосаб іх утварэння; размеркаваць тэрміны па групах паводле спосабу ўтварэння і да т.п.

Вывучэнне тэрміналагічнай лексікі і ўсведамленне яе спецыфікі стварае перадумовы для вырашэння дыдактычных задач вышэйшага парадку – развіцця ўстойлівых уменняў і навыкаў правільна ўспрымаць і будаваць навуковыя тэксты па спецыяльнасці. У сувязі з гэтым вельмі важна, каб студэнты ўсвядомілі, што і слова-тэрмін, і агульнаўжывальнае слова маюць адзіную слоўную прыроду, выконваюць у мове аднолькавыя функцыі, але пры гэтым адрозніваюцца сутнасцю гэтых функцый [3], што тэрмін не называе паняцця, як агульнаўжывальнае слова, а паняцце яму прыпісваецца [1, с. 32]. З гэтай мэтай, акрамя апісаных вышэй, у нашай практыцы выкладання дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” студэнтам хіміка-тэхналагічнага профілю прапаноўваецца шэраг дадатковых спецыяльных заданняў, у тым ліку наступныя:

• **вызначце, у якіх радах правільна пералічаны асаблівасці тэрмінаў:**

1) *наяўнасць дэфініцыі, адназначнасць, адсутнасць эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі.*

2) *мнагазначнасць, абавязковая наяўнасць сінонімаў, вобразнасць.*

3) *сістэмнасць, незалежнасць ад кантэксту, інфармацыйнасць.*

4) *ацэнчанасць, залежнасць ад кантэксту, абавязковая наяўнасць словаўтваральных варыянтаў.*

5) *наяўнасць тлумачэння паняцця, мнагазначнасць, вобразнасць.*

• **вызначце, у якіх сказах выдзеленыя словы з’яўляюцца тэрмінамі, і патлумачце свой выбар.**

1) *Прынятыя меры стымулявалі работнікаў заставацца на камбінаце і дазволілі захаваць ядро вопытных спецыялістаў.* 2) *Калі кавалентная сувязь утвараецца паміж аднолькавымі атамамі, верагоднасць знаходжання электроннай пары ў вобласці прасторы паміж ядрамі прыблізна аднолькавая для кожнага з гэтых атамаў.* 3) *Вясна! Гэта абуджэнне і ўзнаўленне прыроды, чаканне чагосьці новага і добрага...* 4) *Для глюкозы характэрны рэакцыі акіслення, узнаўлення і ферментатыўнага браджэння.* 5) *Сучаснае жыццё ў вялікім горадзе з’яўляецца пастаяннай крыніцай дыскамфорту і часта патрабуе ад чалавека надзвычайнага **напружання** сіл.* 6) *Адзінкай вымярэння*

напружання ў міжнароднай сістэме адзінак з'яўляецца вольт. 7) Пры хімічных рэакцыях атамы не знікаюць і не ўзнікаюць зноў, іх лік застаецца нязменным. 8) Эмацыянальная рэакцыя насельніцтва на пандэмію адыгрывае вялікую ролю ў прыняцці раішэнняў на дзяржаўным узроўні.

• **прачытайце тэкст у частцы “А”, у якім параўноўваюцца два азначэнні слова *карбід*, а потым аналагічным чынам параўнайце пары азначэнняў, прыведзеных пасля тэксту ў частцы “Б”, і вызначце, якое з іх з'яўляецца дэфініцыяй тэрміна, а якое – тлумачэннем агульнаўжывальнага слова.**

А) разгледзім два азначэнні для такога паняцця, як “карбід”:

***КАРБІД** – злучэнне вугляроду з металамі і неметаламі, у якіх вуглярод мае б'ольшую электраадмоўнасць, чым другі элемент.*

***КАРБІД** – злучэнне вугляроду з некаторымі металамі і неметаламі.*

Першае азначэнне з'яўляецца больш дакладным, чым другое, таму што ў ім канкрэтызавана, з якімі менавіта металамі і неметаламі злучаецца вуглярод. Аднак відавая прымета ‘у якіх вуглярод мае б'ольшую электраадмоўнасць, чым другі элемент’ для поўнага разумення патрабуе высвятлення значэння тэрміна “электраадмоўнасць”, што не ўваходзіць у агульналітаратурны фонд беларускай мовы і патрабуе спецыяльных ведаў, якімі сярэдні носьбіт мовы звычайна не валодае. Па гэтай прычыне азначэнне ‘злучэнне вугляроду з некаторымі металамі і неметаламі’ з'яўляецца дастатковым тлумачэннем агульнаўжывальнага слова “карбід”, і яно будзе дарэчным у тлумачальным слоўніку. Азначэнне ж ‘злучэнне вугляроду з металамі і неметаламі, у якіх вуглярод мае б'ольшую электраадмоўнасць, чым другі элемент’ як больш дакладнае і сецыялізаванае з'яўляецца дэфініцыяй тэрміна, і, значыць, яго месца ў тэрміналагічным слоўніку.

Б) 1) ***АДСАРБЕНТ** – высокадысперсны прыродны або штучны матэрыял з вялікай удзельнай паверхняй, на якой адбываецца адсорбцыя рэчываў з газаў або вадкасцей, што сутыкаюцца з ёй. **АДСАРБЕНТ** – цела з развітай паверхняй, якая добра паглынае рэчывы з газаў і раствораў. 2) **АТАМ** – найменшая непадзельная часціца, якая з'яўляецца носьбітам уласцівасцей хімічнага элемента і складаецца з ядра і электронаў. **АТАМ** – найдрабнейшая структурная адзінка чаго-небудзь. 3) **ПОПЕЛ** – незгаральны астатак, які ўтвараецца з мінеральных прымесей паліва пры яго спальванні і складаецца з аксідаў металаў. **ПОПЕЛ** – пылападобная, звычайна шэрая маса, якая застаецца пасля згарання, спальвання чаго-небудзь. 4) **НАФТАПРАДУКТЫ** – прадукты перапрацоўкі нафты (бензін, газа, мазут і інш.). **НАФТАПРАДУКТЫ** – сумесі вуглевадародаў, а таксама індывідуальныя хімічныя злучэнні, якія атрымліваюцца шляхам перапрацоўкі нафты і спадарожных нафтавых газаў.*

• карыстаючыся тэрміналагічнымі слоўнікамі, прааналізуйце дэфініцыі прыведзеных тэрміналагічных адзінак і вызначце паняцце, агульнае (родавае) для ўсіх дэфініцый у кожнай групе.

Узор: *двайныя солі, асноўныя солі, кіслыя солі, сярэднія солі – прадукты замяшчэння; асновы, кіслоты, солі, аксіды – складаныя злучэнні; маса, шчыльнасць, электрычнае супраціўленне – фізічныя велічыні* і г.д.

1) Рэакцыі абмену, рэакцыі раскладання, рэакцыі злучэння, рэакцыі замяшчэння. 2) Ацэтаты, бараты, карбанаты, нітраты, дысілікаты, дыфасфаты. 3) Алканы, алкены, алкіны. 4) Нітрыды, альдэгіды, кетоны, фенолы, аміны. 5) Нуклеінавыя кіслоты, полісахарыды, бялкі. 6) Нуклеінавыя кіслоты, полісахарыды, бялкі, фенолальдэгідныя смолы. 7) Крышталізацыя, плаўленне, кандэнсацыя, сублімацыя. 8) Цвёрды стан рэчыва, газанадобны стан рэчыва, вадкі стан рэчыва. 9) Аэразолі, суспензіі, эмульсіі, пены.

• з найдзіце ў наступных радах “лішняе” з пункту гледжання семантыкі слова або словазлучэнне, патлумачце свой выбар.

1) Індукцыя, дэдукцыя, аналіз, сінтэз, метада. 2) Колба, прабірка, мензурка, посуд, бюрэтка. 3) Працэс, гідратацыя, каагуляцыя, браджэнне, шчочачны гідроліз. 4) Біяхімія, радыяхімія, квантавая хімія, калоідная хімія, навуковы напрамак. 5) Этыленгліколь, гліцэрына, спірт, бутанол, метанол. 6) Аэрапніка, тэхналогія, каксаванне, электросталеплаўленне, генная інжынерыя. 7) Прыбор, амперметр, вольтметр, омметр, частатамер. 8) Пратон, нейтрон, электрон, кварк, часціца.

Абавязкова трэба звяртаць увагу студэнтаў на тое, што тэрмінам можа быць любое слова, што мае выразную дэфініцыю, якая “адразае” звычайны сэнс аманімічных агульнаўжывальных слоў і іншых бытавых выказаў, і для атрымання інфармацыі аб тым ці іншым тэрміне трэба звяртацца не да тлумачальных слоўнікаў агульнаўжывальных слоў, а да тэрміналагічных даведнікаў. У выданнях, арыентаваных на шырокае кола чытачоў, прыводзяцца значэнні, у якіх адлюстроўваецца перш за ўсё “інфармацыя аб пачуццёва ўспрымаемых прадметах і з’явах акаляючага чалавека жыцця і вельмі часта – аб эмацыйна-валявых станах свядомасці, звязаных з уздзеяннем на яго гэтых прадметаў і з’яў” [3, с. 40]. У тэрміналагічным слоўніку (даведніку) тэрмін разглядаецца як знак, суадносны не проста з адным адмысловым паняццем, але з сістэмай паняццяў, а апісанне значэння тэрміна даецца праз апісанне яго адносін з іншымі тэрмінамі.

Літаратура

1. Виноградов, В.В. Слово о грамматике и словаре / В.В.Виноградов // Слово в грамматике и в словаре : сб. ст. / АН СССР, Отд-ние лит. и яз., Науч. совет по теории сов. языкознания, Науч. совет по лексикологии и лексикографии ; редкол.: В.Н. Ярцева (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1984. – 223 с.

2. Гаўрош, Н.В. Беларуская мова. Тэхнічная лексіка: вучэб. дапам. для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей / Н.В. Гаўрош [і інш.]; пад рэд. Н.В. Гаўрош. – Мінск : БНТУ, 2015. – 110 с.

3. Головин, Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.

4. Кісель, Т.А. Беларуская мова (прафесійная лексіка): вучэб.-метаад. комплекс для студэнтаў фак. фіз. выхавання / Т.А. Кісель. – Брэст : БрДУ, 2014. – 89 с.

5. Русак, В.У. Беларуская мова (прафесійная лексіка): кароткі тэарэтычны курс і практычныя заданні: вучэб.-метаад. дапам. для студэнтаў па хіміка-тэхналагічных спецыяльнасцях / В.У. Русак. – Мінск: БДТУ, 2017. – 196 с.

Н.В. Крыцкая (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава)

АРГАНІЗАЦЫЯ ДАСЛЕДЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ШКОЛЬНІКАЎ НА ЎРОКАХ МОВЫ

Ключавыя словы: вучэбная даследчая дзейнасць, даследаванне, праблемнае пытанне, праблемная сітуацыя.

Цэнтралізаванае тэставанне значна павысіла цікавасць навучэнцаў да вывучэння рускай мовы і літаратуры. Аднак завучванне правіл і выкананне тыповых заданняў не развівае ў належнай ступені мысленне і логіку навучэнцаў. На наш погляд, рашэннем дадзенай праблемы з'яўляецца арганізацыя на ўроках мовы даследчай дзейнасці, якая стварае такія ўмовы ў навучанні, у якіх вучань можа ў поўнай меры выказаць сябе, сваю індывідуальнасць, развіць камунікатыўную кампетэнцыю, творчыя здольнасці, выхоўваць самастойнасць, ацэньваць ролю ведаў, адчуць ўзаемасувязь розных навук.

Вучэбная даследчая дзейнасць вызначаецца як дзейнасць навучэнцаў па даследаванні розных аб'ектаў з захаваннем працэдур і этапаў, блізкіх навуковаму даследаванню, але адаптаваных да ўзроўню пазнавальных магчымасцяў навучэнцаў [3, с. 336].

Арганізацыя даследчай дзейнасці па беларускай мове складаецца з некалькіх этапаў.

Першы этап – гэта пачатковая школа. Аднак малодшыя школьнікі маюць занадта малы вопыт ажыццяўлення асобных элементаў даследавання. У пачатковых класах можна стварыць базу даследчай дзейнасці, якая ўключае:

- працу над разумовымі і лагічнымі ўменнямі;
- самастойнае авалоданне прадметнымі ведамі;
- назапашванне асабістага вопыту рашэння праблемных сітуацый;
- засваенне асобных даследчых уменняў і навыкаў.

На аснове такой базы лягчэй развіваць даследчую дзейнасць навучэнцаў на другой ступені навучання ў сярэдняй школе.